

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLINGVISTIK VA TA'LIMY ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7869045>

Xolboyeva Feruza Erkin qizi

JDPU Maktabgacha ta'lim yo'nalishi magistri

Annotatsiya.

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar nutqini rivojlantirishning psixolingvistik va ta'limiy asoslari mazmuni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar.

Ta'lim, tarbiya, bilish faoliyati, fan, shaxs, til, tafakkur, nutq, mantiqiy, ijodiy fikrlash, usul, og'zaki usul, ko'rgazmalilik usuli, amaliy usul, o'yin, ijodiy ish, evristik, o'zaro hamkorlik, kuzatish, suhbat.

ПСИХОЛИНГВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация.

В данной статье раскрывается содержание психолингвистических и педагогических основ развития речи детей в дошкольной образовательной организации.

Ключевые слова.

Обучение, обучение, познавательная деятельность, наука, личность, язык, мышление, речь, логика, образное мышление, метод, устный метод, показательный метод, практический метод, игра, творчество, эвристика, взаимодействие, наблюдение, беседа.

PSYCHO-LINGUISTIC-EDUCATIONAL BASES OF DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION.

Annotation.

This article reveals the content of the psycholinguistic and pedagogical foundations for the development of children's speech in a preschool educational organization.

Keywords.

Teaching, learning, cognitive activity, science, personality, language, thinking, speech, logic, imaginative thinking, method, oral method, demonstration method, practical method, game, creativity, heuristics, interaction, observation, conversation.

«Bizning eng katta boyligimiz – bu xalqimizning ulkan intellektual va ma’naviy salohiyatidir».

Shavkat Mirziyoyev

Maktabgacha ta’lim sohasida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev faol tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan ishlar, qabul qilinayotgan farmon va qarorlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, uning bilimlari, qobiliyatlari va madaniyatining saqlovchisi bo’lgan kattalar bilan muloqoti tufayli insoniyatning ko’p asrlik tajribasini o’zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Bu tajribani faqat insoniy muloqotning eng muhim vositasi - til orqaligina berish mumkin.

Bolalarga ona tilini o’rgatish va ularning nutqini rivojlantirishga doir ishlar maktabgacha tarbiya tashkilotidagi ta’lim-tarbiya ishlari ichida alohida o’rin tutadi. Ushbu ishning maqsadi quyidagilardan iborat: - bolalarga nutqiy muloqotning muhim shakli - og’zaki nutqni adabiy til me’yorlariga muvofiq holda egallashni, to’liq ko’rinishda esa tushunish va faol nutqqa kirishishni o’rgatish. Mazkur maqsaddan kelib chiqqan holda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish borasidagi vazifalar quyidagilar hisoblanadi:

- Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash;
- Lug’atni boyitish, mustahkamlash va faollashtirish;
- Nutqning grammatik to’g’riligini takomillashtirish;
- Og’zaki (dialogik) nutqni o’rgatish;
- Ravon nutqni rivojlantirish;
- Badiiy so’zga qiziqishni tarbiyalash;
- Savod o’rganishga tayyorlash.

Maktabgacha davrdagi bolalik lingvistlarni shunisi bilan jalb qiladiki, bunda o’rganilayotgan predmet (bola nutqi) lingvistik jihatdan ko’p qirrali va qiziqarlidir. Lingvist olimlar fikriga ko’ra, bola nutqiga oid har bir fakt kamida ikki yo’nalish bo’yicha ko’rib chiqilishi mumkin va shart: 1) «Kattalar tili» tomon borishdagi vaqtincha nutq sifatida (agarda so’z innovatsiya haqida borayotgan bo’lsa); 2)

Bolaning avtonom til tizimi elementi sifatida, uning ichida bola muayyan funksional vazifaga ega bo'ladi. Bolalar nutqini rivojlantirishning metodik masalalarini ishonchli tarzda psixologolingvistik asoslash zamonaviy pedagogik tadqiqotlarga xos jihatlar hisoblanadi. Rus pedagogika fanining eng yaxshi an'analari ruhida bajarilgan ushbu tadqiqotlar katta faktik materiallarga ega bo'ladi, bola nutqining ob'yektiv qonuniyatlarini aniqlaydi. F.A.Soxin va O.S.Ushakovlarning tasnifidan foydalangan holda bolalar nutqini psixologik-pedagogik tadqiq qilishni uchta yo'nalishga ajratish mumkin: tuzilmaviy (til tizimining turli tuzilmaviy darajalarini: fonetik, leksik, grammatik darajalarini shakllantirish), funksional (kommunikativ faoliyatda tilni egallash ko'nikmalarini shakllantirish); kognitiv (til va nutq hodisalarini oddiy anglashni shakllantirish). «Bola nutqini rivojlantirish» hodisasining o'zini va uni boshqarish jarayonini tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasida ishlash uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan o'tishlari zarur, degan xulosani keltirib chiqaradi. Nutqqa oid zamonaviy tadqiqotlar tizimli yondashuvga ega, bu «u yaxlit bir tizim sifatida mavjud bo'lgan ko'plab tashqi va ichki munosabatlar» (B.F.Lomov) hodisasini o'rganishda namoyon bo'ladi. Nutq-til tizimi ko'plab aloqalarga kirishadi, jumladan, ma'noni so'zga aylantiradigan hamda inson ongi va his-hayajonlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan semantik axborot apparati, psixofizik hodisa (ya'ni, miya vazifasi, jismoniy tovushlar chiqaruvchi hamda ularni qabul qiluvchi va tabaqalashtiruvchi qurilma), muloqot va ijtimoiy aloqa vositasilari ularning asosiylari hisoblanadilar.

Dastavval «nutq» tushunchasiga murojaat qilamiz. Nutqqa nisbatan ilmiy tadqiqot ob'yekti sifatidagi umumiy yondashuvlarni tahlil qilish psixik rivojlanishning barcha jihatlarini tushunish uchun o'rganilishi favqulodda muhim bo'lgan ushbu hodisaning o'ta murakkabligi va ko'p qirraliligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. «Nutq o'ziga xos faoliyat sifatida boshqa faoliyat turlari bilan bir qatorda turmaydi, u psixologik rivojlanish jarayonida markaziy o'rinni egallaydi...» (A.N.Leontyev). Tilni turli nuqtai-nazardan tavsiflovchi mazkur yondashuvlarni taqqoslash orqali nutqning ilmiy o'rganish ob'yekti sifatidagi umumiy xususiyatlarini ajratish mumkin.

Nutq - bu tilni ishga solish jarayonidir (I.A.Zimnyaya, V.M.Solnsev). Sub'yektning nutqiy faoliyati ichki vosita va uni amalga oshirish usullari sifatida til va nutqni o'z ichiga oladi.

Nutq - bu psixik hodisa, kishilarning shaxslararo o'zaro muayyan hamkorligi sharoitida rivojlanadigan, individual xususiyatlarga ega bo'lgan shaxs mulkidir. U

tildan farqli ravishda ijtimoiy-tarixiy sharoitlarda rivojlanadigan xalq ijtimoiy mulki hodisasidir. Lingvistika, psixofiziologiyaga doir ishlar zamonaviy tadqiqotlarda nutq semantikasi masalasi birinchi o'ringa qo'yilishi (T.N.Ushakova, A.M.Shaxnorovich), ushbu muammolar bo'yicha sinov ishlanmalariga qiziqish ortib borayotganligi haqida so'z yuritish imkonini beradi. Nutqiy faoliyat mexanizmlarini o'rganuvchi psixofiziologik tadqiqotlar fanning qiziqarli va istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Birinchi bo'lib ushbu muammoni N.I.Jitkin ko'tarib chiqqan. Uning qayd etishicha, «nutq mexanizmi - bu jonli, moslashuvchan va doimo takomillashib boradigan mexanizmdir». Nutqiy faoliyat mexanizmlarini tahlil qilishda olimlar bir tomondan, N.I.Jitkin konsepsiyasiga, ikkinchi tomondan, mexanizmlarni nutqiy faoliyat bosqichlari bilan taqqoslagan holda insoning nutqiy xulq-atvoriga nisbatan faoliyat nuqtai-nazaridan yondashishga oid asosiy qoidalarga asoslanadilar. So'nggi o'n yillikda lingvistlar, psixologlar tomonidan «til qobiliyati» muammosi qizg'in muhokama qilinmoqda, bunda til qobiliyati deganda «til tizimini o'zlashtirishda ko'nikma va mahoratlarni tezlik bilan shakllantirishga yordam beradigan individual xususiyatlar» tushuniladi (F.De Sossyur, L.V.Sherba, J.Grin, M.K.Kabardov, V.I.Markova va boshq.). Nutqni psixologik tadqiq qilishning istiqbolli vazifasi sifatida inson nutqiy qobiliyatining konseptual modelini qurish psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqiladi (T.N.Ushakova). Modelda quyidagi hodisalar o'z izohini topishi lozim: nutq yordamida mulohaza qilingan fikrni uzatish (ya'ni, nutqiy semantika muammosi), bunda grammatik qoidalardan foydalanish (ya'ni, tilni ishga tushirish), akustik kanalni ishga tushirish, muloqot va ijtimoiy aloqa sifatida nutqni qo'llash, ushbu barcha operatsiyalarni miya harakatlari bilan muvofiqlashtirgan holda bayon qilish imkoniyatining mavjudligi. Nutqni tushunish borasida yuqorida bayon qilingan fikrlar va tavsiflardan kelib chiqqan holda «Nutqni rivojlantirish» tushunchasiga murojaat qilamiz. «Nutqni rivojlantirish - bu oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga o'tishdan iborat bo'lgan o'zgarish; miqdoriy o'zgarishlarning asta-sekin yig'ilishi sifat o'zgarishlarining yuz berishiga olib keladigan jarayondir».

Tilga o'rgatish, nuqtani rivojlantirish nafaqat lingvistik sohada (bolaning til ko'nikmalarini - fonetika, leksika, grammatikani egallab olishi), balki bolalarning o'zaro hamda kattalar bilan muloqotini shakllantirish sohalarida ham ko'rib chiqilmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, e'tiborga molik vazifa nafaqat nutq madaniyatini, balki muloqot madaniyatini ham shakllantirishdan iborat bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Edited by N.F. McGinn and E.H.Epstein Comparative Perspectives on the Role of Education in Democratization Frankfurt am Main; Berlin; New York; Lang, 1999
2. R.M.Qodirova. O`zbekiston bolalar bog`chalari va maktablarida bolalarga 5-6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o`rgatish. T., —O`qituvchi||1993.
3. F.R.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi rusiyzabon bolalarni o`zbekcha so`zlashishga o`rgatish. T., —O`qituvchi|| 1993
4. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. Qoz.,Sariog`och, 1998.
5. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o`rgatish metodikasi. T., —Sano-standart||, 2004.
6. F.R.Qodirova. R.M Qodirova. —Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. T., —Istiqlol||, 2006.